

1700-talið – upplýsingin, hjálandini og heimshandil

Söga er ein máti at síggja tilveruna í perspektivinum tá – nú – komandi, og harvið gerst söga eisini eitt amboð at skilja onnur evni og øki.

Mál

Tá hesin kapittulin er gjøgnumgingin skulu næmingarnir kenna til nakrar av nýggju hugsjónunum, sum komu fram undir *upplýsingartíðini*, og teir skulu eisini skilja, hvussu *trikantshandilin* virkaði. Harumframt skulu teir *eisini* hava kunnleika til *Eysturindia-feløgini*.

Í vísindunum og heimspekini komu í upplýsingartíðini heilt nýggir tankar fram. Nú vildu tey hava so nógv, sum til bar at vita um alt, og hildið var, at tað bar til at fáa broytingar til tað betra. Samstundis tók *trikantshandilin* seg upp, sum valla kann sigast at hava gjørt heimin betri hjá teimum trælum, sum undir fullkomiliga ómenniskjansligum umstøðum vórðu førdir um Atlantshav og síðani eyðrændir í vesturindiskum námum og amerikonskum plantasjum. Vinningurin frá hesum lönandi virkseminum endaði hjá evropeisku keypmonnunum og gjøgnum skattin í teim fronsku og bretsku statskassunum.

Í Danmark stóð Asiatiska felagið fyrri uttanríkishandlinum og flutti inn ymsar marglætisvørur, meðan útflutningurin m.a. var vørur sum jarn, blýggj, kopar, og jarn- og trævørur.

Uppgávur

Uppgávnar í kapitlinum snúgv seg um tankarnar hjá upplýsingarheimspekingunum, umfatandi handilin og um hvør hugsanin mundi vera, ið gjørdi fyrilítarleysu eyðræningina av øðrum mentanum móguliga. Tankin er, at til ber í hesum sambandi at knýta saman lærugreinirnar söga, føroyskt, enskt, støddfrøði og myndlist.

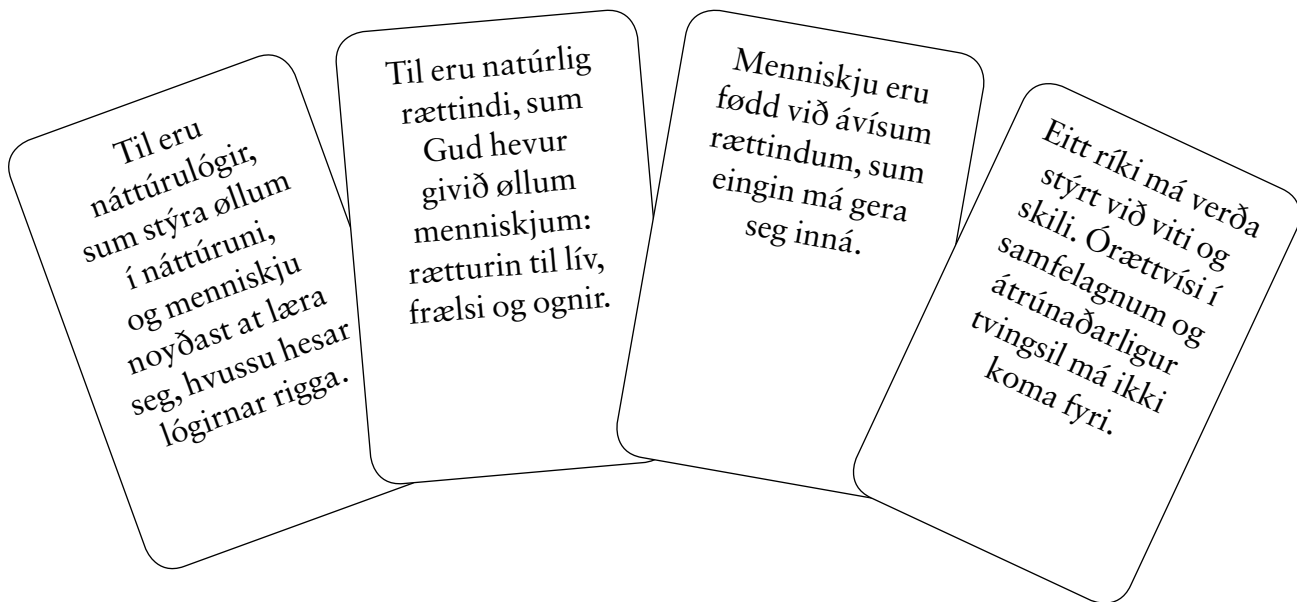
FAGURBÓKMENTIR

Lester, Julius: *Dreymurin um fría lívið*
Stowe, Harriet Beecher: *Tummasarsmátta*
Twain, Mark: *Huckleberry Finn*

FAKBÓKMENTIR:

Ross, Stewart: *Den amerikanske revolution*
Rønn, Thomas Meloni & Brinckmann, Henning: *Oplysningstiden*
Søgan um trælalaldið (krabbabók)

Upplýsingin – forvitni, kunnleiki, nytta

1. Sjónarmiðini omanfyri eru dømi um kjakevni upplýsingarheimspekingarnir viðgjørdu. Hvørjum vendu teir sær ímóti í ráðandi samfelagnum?
2. Í miðöldini var vanlig hugsanin tann, at einki kundi broytast til tað betra – fyrimyndin var hin fyrsta, upprunaliga tíðin í paradísinum. Hvat hildu upplýsingarheimspekingarnir um hesa hugsan? Hildu teir tað vera gjørligt at broyta støðuna til nakað betri?
3. Hvørjar tankar gerst tú tær um møguleikarnar fyri broytingum? Hvat heldur tú, at fólk hava brúk fyri at blíva upplýst um nú á døgum? Hvørjar trupulleikar hevði tú viljað fingið loyst? Hvussu skuldi verið gjørt? Kjakast við floksfelagarnar!

Hjálondini og heimshandilin

1. Tekna tríkantshandilin á kortið uttan at lúra í bókina! Drag pílarnar rættan veg og skriva upp hvørja last skipini førdu á ymsu teinunum. Samanber síðani úrslitið við myndina í bókini!
2. Ímynda tær, at tú ert dekkari umborð á enskum fari, sum er virkið í tríkantshandlinum í 1700-talinum. Skriva eitt bræv heim um ferðina!
3. Er nakað í okkara tíð, sum er beinleiðis avleitt av tríkantshandlinum?

Kort: Stig Söderlind

Rule Britannia

When Britain first, at Heaven's command,
Arose from out the azure main,
This was the charter, the charter of the land,
And guardian angels sang this strain:
Rule, Britannia! Britannia rule the waves!
Britons never, never, never will be slaves!

Lag: Thomas Arne (1710-1778)

Orð: James Thomson (1700-1748)

Hesin sangur var ein tann best umtókti bretska tónleikurinn í 1700-talinum.

1. Hvat snúgva orðini seg um? Týð tekstin til føroyskt!
2. Hvat sigur teksturin um, hvussu bretar síggja seg sjálvar og onnur fólkasløg?

Asiatiska felagið

Danska *Eysturindiafelagið* varð í 1732 avloyst av **Asiatiska felagnum**, sum tey 40 árin hevði felagið einasta danska handilsfelag, ið hevði loyvi at handla eystan fyri Góðvónarhøvda. Ein til tvær handilsferðir vóru gjørdar um ári; flestu teirra gingu til Kina. Týðningarmestu handilsvørurnar vóru te og postalín.

Við at kanna uppgerðirnar frá handilsferðunum hjá svenska *Eysturindiafelagnum* fyri tíðarskeiðið 1768-86 kunnu metingar gerast av støddini á handilsskapinum. Her eru nøkur tøl úr postalínsuppgerðini: 7.763.845 tekopp- ar við haldi; 1.196.170 kaffikrúss við haldi; 24.950 sukurskálir; 6.443 tekannur; 143.061 fláir tallerkar og 24.903 djúpir tallerkar.

Í hesum handli ráddi *merkantilistiska* hugsanin – flyt inn vørurnar so bíliga sum til ber, og flyt út vørurnar so dýrt sum til ber. Ein stórur partur av vørnunum hjá Asiatiska felagnum vórðu seldar víðari: 90% av innflutta tenum varð flutt út til onnur evropeisk lond.

Asiatiska felagið hevði høvuðssæti í Christianshavn. Eins og við *Eysturindiafelagnum*, so var *Asiatiska felagið* eitt lutafelag, sum keypmenn settu pening í. Men av tí at nógvur kapitalur skuldi til mátti kongur eisini seta pening í, og kom hann at vera høvuðseigari við meirilutanum í felagnum. Vørurnar, sum *eysturindiafararnir* ferdur til lands vóru als ikki ætlaðar stóra meirilutanum, men kongshirðini, aðalinum og ríkum keypmansfamiljum.

Ein dagbók hjá svenska skipsprestinum Pehr Osbeck, sum var við á ferðini hjá skipinum *Prins Carl* er varðveidd, og í henni standa fleiri áhugaverdar frágreiðingar um lívið umborð. *Prins Carl* fór avstað 27. november 1750 og legði at í Kanton 25. august árið eftir. Osbeck greiðir frá, hvønn proviant teir tóku umborð; m.a. livandi kýr, svín, seyð og høn; harumframt høvdu teir eina rúgvu av turkaðum og royktum kjøti og saltan fisk, smør, breyð, ertrar, korngrýn og drekkivørur. Triggjar dagar um vikuna ótu teir kjøt, triggjar dagar ótu teir saltfisk og ein dag fingur teir flesk. Afturvið fleskinum, kjøtinum og fiskinum fingur teir ertrar og korngrýn.

Drekkivatnið var aloftast vánaligt og fult í flugu og slíggi, greiðir Osbeck frá.

Umstøðurnar hjá teimum, sum sigldu við hesum skipunum vóru ikki góðar. Vanliga lá manningartalið á umleið 150 menn við fráferð, men deyðiligheitin var høg. Umframt trupulleikarnar við vatni, provianti og sjúku, vórðu skipini eisini mangan rakt av hørðum stormi. Á ávísnum leiðum var eisini vandi fyri sjórænaraálopum, serliga á Madagaskar og Java leiðunum. Orsaka av hesum vandanum vóru skipini útgjørd við kanónum.

1. Hvussu langa tíð tók tað *eysturindiafar- anum Prins Carl* at sigla millum Gøteborg og Kanton? Hvussu nógvir dagar? Hvussu nógvir tímar er tað?
2. Far á netið fyri at finna fram til, hvussu dýrabara kinesiska postalínið sá út, og hvussu tað var prýtt! Enn er nógv varðveitt av vørnunum *eysturindiafararnir* høvdu við sær. Tekna ein tallerk ella ein kopp, soleiðis sum tú heldur hann kundi sæð út.
3. Skipini plagdu at fara avstað í desember ella januar fyri at fáa nyttu av passat- og monsunvindunum úti á víðum havi. Ein vanlig farleið gekk gjøgnum Norðsjógvin, millum Skotland og Orknoyggjarnar, og síðani suður móti Cadiz í Spania. Haðani varð farið vestur við afrikonsku strondini, runt Góðvónarhøvda og víðari tvørtur gjøgnum Indiahav móti Java og Sumatra. Umvegis Suðurkinesiska havið var at enda málið rokkið, Kanton í Kina. Tekna á kortið farleiðina hjá skipunum.

INNROKNAÐUR TAPSVANDI

Flestu skipsvanlukkurnar hendu í hørðu vetrarstormunum í Norðsjónum. Men fyri at førini skuldu fáa nýtt passatvindarnar kring miðkring og monsunvindarnar í Indiahavi noyddust skipini avstað úr Danmark á vetri.

4. Sjálvt nú á døgum er vandi fyri, at skipini verða álopin av sjórænarum. Leita á internetinum at finna útav, hvar sjórænarar herja í okkara tíð. Vís á kortinum, hvar hesi støðini eru.

Asiatiska felagið

Kort: Stig Söderlind

Hvør eri eg?

Vel rætta svarið og set bókstavin í rútin.

1. Pápi var ikki heilt í ordan! Latið vertshúsini og leikhúsini upp aftur! Tað rakar haraftrat heldur ongan annan enn meg, um eg fái mær hópin av børnum.
A Fríðrikur 2.
Á John Locke
2. Høyr, lat meg nú greiða tær frá hesum. Plantu- og djóraheimarnir kunnu bítast í sløg og familjur. Tað er so nógv áhugavert til í hesum heimi! Nú skal eg forrestin á eina ferð í Norrland.
B Rousseau
D Fríðrikur 5.
Ð Isaac Newton
3. Katarina, eg havi funnið loysnina! Vit taka hvør sín part av Póllandi!
E Montesquieu
4. Nú er stundin komin at samla allan kunnleika. So mong sum móguligt skulu fáa atgongd til hann. So er bert eftir hjá mær at fáa sannført allar høvundar, øll vísindafólk og heimspekingarnar um, at tey mugu fara í holt við at skriva greinar.
F Carl von Linné
G Kristian 6.
H Voltaire
5. Gud hevur givið okkum rættin til lív, frælsi og ognir. Kongur má verja hesi rættindini!
I Diderot
6. Valdið má bítast í triggjar partar: ting, stjórn og dómstólar.
7. Øll mugu vera frí og jøvn! Fólksins vilji stendur omanfyri vilja kongs!
8. Øll skulu fermast og fara í kirkju sunnudag. Sjónleikur og annað skemt skal bannast!
9. Oy! Her lá eg og hvíldi meg, og so dettur eitt súrepli í høvdið á mær. Men bíða nú ... eg fái eitt hugskot. Tað er jú líkasum at súreplið var hálað niður móti jørðini.
10. Kirkjan dámar ikki meg. Men, um tú so ert kristin eri eg til reiðar at doyggja fyri rættindum tínum at trúgva og halda tað, tú vilt.

Minnist tú?

	1	X	2
1. Situr tú einsamallur við handlinum av eini ávísari vøru, so hefur tú 1) Synergi X) Oligopol 2) Monopol			
2. Hvussu kallaðust svensku bøndurnir, ið leigaðu garðar sínar frá aðalinum ella ríkinum? 1) Stórbøndur X) Festibøndur 2) Ognar bøndur			
3. Hvussu eitur sjúkan, sum stóðst at C-vitamin tørvi? 1) Spítalskasjúka X) Skrubb 2) Skyrbjóg			
4. Hvat ár var USA sett á stov? 1) Í 1789 X) Í 1776 3) Í 1709			
5. Tey, sum vóru við á heimsins fyrstu ballónferð vóru: 1) Trý djór X) Tveir prestar 2) Tveir heimspekingar			
6. Hvussu kallast tíðarskeiðið 1719-72 í svenskari søgu? 1) Kollveltingartíðin X) Frælsistíðin 2) Stórveldisstíðin			
7. Hvussu nógv fólk búðu í Gøteborg í 1700-talinum? 1) Uml. 30.000 X) Uml. 65.000 2) Uml. 100.000			
8. Hvat fingi børnini at drekka í Svøríki í 1700-talinum? 1) Mjólk og saft X) Øl og vatn 2) Blak og vatn			
9. Noreg og Ísland vóru ikki sjálvstøðug, men hoyrdu til: 1) Russland X) Danmark 2) Svøríki			
10. Hvussu kallaðust bøndurnir, sum áttu jarnnámini í Bergslagen? 1) Bergmenn X) Jarnbøndur 2) Smiðjubøndur			

Svar: Hvør eri eg?

1. D
2. F
3. A
4. I
5. Á
6. E
7. B
8. G
9. Ð
10. H

Svar: Minnist tú?

	1	X	2
1.			2
2.		X	
3.			2
4.		X	
5.	1		
6.		X	
7.	1		
8.			2
9.		X	
10.	1		